

ЗА НАУЧНАТА ПОЛИТИКА И СТРАТЕГИЧЕСКАТА ЦЕЛ НА ПРЕХОДА

I. Постановка на задачата

В официалните програмни документи на повечето демократични правителства от 1989 г. насам фигурира стратегическата задача да се работи за исторически бързото и непосредствено доближаване на страната до пазарно-икономическите, демократичните и културни стандарти на развитите държави, в частност на страните от Европейския съюз (ЕС). Известно е, че първостепенен приоритет през последните 1-2 десетилетия в тези страни е политиката им на ускорено интензифициране на научно-иновационната дейност като решаващ фактор в процеса на развитие и конкурентоспособност.

Въпреки обявената стратегия за най-бързо доближаване и пълноправно включване в ЕС както в програмите, така и в практическата дейност на българските правителства досега подобен приоритет няма. Нещо повече, проблемите на научно-иновационната сфера, задачите по адекватното ѝ за подобна стратегия реорганизиране и финансиране неизменно са оставали встрани от основното им внимание.

Може ли обаче да бъде успешен преходът към основните стандарти на съвременното общество и икономика без активен подход на държавата по отношение развитието на науката и технологиите? Продуктивна ли е една национална стратегия и съответстващата ѝ практическа подготовка за пълноправно членство в ЕС, която не включва аналогична на съюза държавна научна политика? В условията на силно интегрирания, свръхдинамичен и високотехнологичен съвременен свят каква перспектива в действителност проектира за България досегашните официални позиции за целите, подхода и средствата на прехода, в т. ч. и за научната политика? Съществуват ли подобри шансове и алтернативи пред страната? Каква в действителност трябва да е продуктивната стратегическа цел на прехода в нея? Ако най-после бъде намерен достатъчно ясен (достоверен) отговор на тези кардинални въпроси, което всъщност е възможно само чрез пълноценното сътрудничество между държавните институции и научната сфера, какви основни изводи произтичат от него за по-нататъшното проектиране, програмиране и осъществяване на самия преход? На какви главни изисквания трябва да отговаря научната и иновационната политика на държавата, за да се превърне тя в решаващ фактор на един по-успешен преход, респективно за доближаване до икономическите стандарти в напредналите страни?. Тези са главните въпроси, мотивирали разработката в предлаганата студия.

В предварителен план е нужно да се уточни, че в съдържанието на понятието "научна политика" се има предвид съвкупността от основните насоки, обхвата и инструментите, чрез които държавата регулира - пряко или косвено цялата научна и развойна дейност в страната с оглед повишаване на **икономическата ефективност и конкурентоспособност** на всички стопански равнища. Следователно въпросите за влиянието на държавната научна политика върху развитието на останалите сфери в обществения

живот тук не се разглеждат. Естествено подобно ограничено интерпретиране на научната политика изисква и по-тясно обхващане на аспектите от кръга дейности, които са неин обект - фундаменталната, фундаментално насочената, информационната, иновационната, организационно-развойната, технологичната, конструкторската науки. В темата те се разглеждат не сами по себе си, с цялата им многопластова и интердисциплинарна проблематика, а вниманието е съсредоточено единствено към утилитарната им роля, засилвана или отслабвана от държавната политика спрямо икономическото развитие. Изследването само на този аспект от кръга на въпросните научни дейности позволява той за по-голяма краткост, а и за известно разнообразие, да бъде наричан: "научна сфера"(в широкия смисъл), "научно-иновационна и/или развойна дейност", "науката и технологиите". В действителност навсякъде се влага един и същ смисъл - утилитарното съдържание на често използваното в литература обобщено понятие "изследванията и технологиите", кратко обозначавано с R-D.

Разбира се, проблемите на съвременната наука и нейното приложение в стопанската дейност, на държавното ѝ регулиране и подпомагане с оглед постигане на по-висока икономическа ефективност са от своя страна широки, имат комплексна и твърде обемна характеристика. Но още по-широки и обемни са тези проблеми в условията на радикалните общественоекономически реформи, извършвани сега в страните от Централна и Източна Европа (СЦИЕ). По-широкият им обхват се отнася предимно до потенциалната (но в някои страни вече реалната) роля на научно-иновационната сфера и съответно на държавната политика по разкриването, избора и успешното осъществяване на дългосрочните цели и задачи на радикалните социално-икономически реформи.

Задачите на разработваната тук тема са ограничени само до: 1) Изследване и теоретично обобщаване **на най-важните (т.е. с определящо значение за останалите)** аспекти от научната политика на избрани развити страни, на първо място в ЕС, на който България се стреми да стане пълноправен член; 2) Кратка оценка върху основата на направените обобщения и изводи на аналогичните аспекти от досегашната научна политика на страната ни след началото на прехода както и на влиянието им върху избора на неговата стратегическа цел на прехода, респективно на произтичащите от нея основни задачи пред висшите държавни институции по успешното му осъществяване, в т. ч. по провеждането на адекватна научна политика.

*

Научната дейност като специфична обществена сфера заедно с регулиращата я научна политика на държавата се отличават в отделните страни с голямо многообразие. Те биха могли да бъдат анализирани за различни цели, от различни аспекти и гледни точки. Както беше посочено, целта тук е да се отделят и подложат на анализ само онези най-важни общовалидни аспекти (ограничения и инструменти) на обществената организация на научната дейност и на съответната държавна научна политика, чрез които те в най-голяма степен (могат да) допринасят за икономическата ефективност и конкурентоспособност в развитите страни.

Следователно на първо място те трябва да послужат като основни ориентири и съответна част от модела на трансформацията на научната сфера, а оттам - на цялата социално-икономическа система в СЦИЕ.

В действителност две са основните ограничителни направления и инструменти, чрез които държавата във всяка страна осъществява политиката си в научната сфера: първо, размерът на средствата, които в резултат от политиката ѝ се отделят от БВП и в частност от държавния бюджет за нейното финансиране - в цялост и конкретно за всяко отделно научно работно място; второ, законовите регламенти, институционно-организационните механизми и програмите, чрез които съответните държавни институции регулират дейността ѝ на нейния "вход" и "изход". Именно от тях в най-голяма степен зависи състоянието и възможностите на научната дейност - пряко или косвено да допринесе за икономическото и социално-духовното развитие на една нация. Или главно от тях се определя икономическата и социалната ефективност в широкия ѝ смисъл. Ето защо само те са обект на изследване по-нататък.

II. Основни аспекти на научната политика в избрани развити страни

1. През 1991 г. (последната, за която разполагаме у нас със сравнителни статистически данни за повече държави) в страните от ЕС за наука и развитие е изразходвана огромната сума от 110 млрд. еку. Това представлява 22% повече спрямо 1989 г. и средно е 2% от БВП. При заети в научната сфера около 2.2 млн. души, средствата за всяко научно работно място съответно се равняват на 50 000 еку или 65 000 USD. От тях 63% (31 500 еку или 40 950 дол.) са вложени от фирмите, докато останалите 37% (18 500 еку или 25 050 дол.) се отделят от държавния бюджет.¹

Зад тези осреднени числа обаче се крият твърде големи национални различия. Сред тях с най-високи разходи за всяко отделно научно работно място се отличават: Франция - 235 320 USD.; Италия - 198 979; Дания - 192 373; Белгия - 190 566; Англия - 178 988; Германия - 146 776.² За Япония същият показател през 1991 г. е 155 946; за САЩ (1988 г.) - 149 468 USD.³

Естествено значителна част от тези средства се изразходват за пряко възнаграждение на научния труд, съобразно високия жизнен стандарт в тези страни. И все пак преобладаващата част от тях са предназначени за осигуряване на адекватна материално-техническа и информационна база. Без нея особено природните и техническите науки не биха могли да правят оригинални открития, т.е. да развият фундаменталните знания и да създават нови технологии. А както показва световният опит, тъкмо те през последните десетилетия са главното оръжие на конкурентоспособността. Следователно при една съвременна държавна научна политика, опираща се на финансова квота под 2% от БВП и значително под абсолютната сума от 40

¹ Eurostat. Europe in Figures. Fourth edition, p. 172.

² Изчислено върху основата на данни по текущи цени и валутен курс от Eurostat-1995. Basic Statistics of the European Union, p. 61, 63.

³ Изчислено върху основата на данни по текущи цени и валутен курс от Statistical Yearbook, UNESCO, 1994, Tables, 5.2 and 5.9.

000 дол., науката в която и да е страна няма шанс да изпълнява главното си предназначение спрямо икономиката - да прави **нови** открития и технологии като решаващ фактор на съвременната ѝ конкурентоспособност.

2. Но въпросът за достатъчното спрямо световните конкурентоспособни стандарти финансиране на всяко научно работно място е едното съществено измерение на проблема. За да може научната сфера реално да допринесе за повишаването на конкурентоспособността на цялата икономика, е нужно да са налице две други много важни условия, които се осигуряват чрез законовите регламенти и институционално-организационните механизми в резултат от държавната научна политика: Първо, да има в динамичен разрез достатъчно съответствие между основната структура и потребности на икономиката и структурата, респективно резултатите от извънфирмената (бюджетно финансираната) научна дейност; Второ, да са изградени ефективни функционално-институционални връзки между потребителите на научния продукт в стопанската практика и самата научна дейност. В дадена страна ефективността на единица финансови разходи за всяко работно място се определя от състоянието на развитост (организираност) най-вече на тези две условия. Следователно наред с проблема за осигуряването на достатъчни финансови средства за всяко научно работно място, постигането на необходимото структурно-организационно съответствие между стопанската и научната сфери са другите две основни направления на държавната научна политика.

Разбира се, в сложната обществено-икономическа действителност влиянието на степента на организираност на двете условия върху общоикономическата ефективност на научните разходи е както обикновено - опосредствано и нееднозначно. Ето защо не биха могли да се открият и използват преки (адекватни) измерители като изходна база за изграждането на по-съвършена научна политика. Определена сравнителна представа за тази ефективност обаче дава общият брой на официално заявените и регистрирани патенти (Patent applications) в отделните страни, тъй като изразяват функционалната връзка между сферата на науката и икономиката както в микро-, така и в макроизмерение. В отношение към абсолютната сума на финансовите разходи за едно научно работно място броят на патентите дава величина, която в значителна степен отразява състоянието на организираност на двете условия в съответната страна. (Вж табл.)

Наистина особено в пределите на една календарна година почти липсва пряка каузална връзка между финансовите разходи за наука и броя на патентите. Нещо повече, дори в обхвата на достатъчно дълъг период за дадена страна е възможно да не се установи осезаема и устойчива статистическа зависимост между абсолютните и относителните динамични измерения на двете величини. И все пак впечатляващото превъзходство в регистрираните патенти през 1991 г. например на Япония, а след нея и на САЩ (вж таблицата) по отношение на направените разходи за едно научно работно място свидетелства за съответно по-добре уредени функционално-организационни отношения между научната и стопанската сфери. Заслугата за това също е главно на държавата. Атестат за отново добре уредени взаимоотношения между двете сфери благодарение преди всичко на активната роля на държавата е и вече изравнената величина на въпросното

отношение в Южна Корея с тази на Англия, като се има предвид, че тя е достигната само за 2-3 десетилетия. Същевременно по-ниските стойности на отношението в Дания, Белгия и Италия е възможно да имат само преходно (конюнктурно) значение. И все пак те са един сигнал за недостатъчно ефективна държавна научна политика.

Таблица

Страна	Брой на патентите за 1991 г.*	Абсол. сума на разходите за едно научно работно място през 1991 г. (дол.)	Съотношение между колони 2 и 3
1	2	3	4
Франция	9 075	35 320	0.34
Италия	3 300	98 979	0.27
Дания	39 764	192 373	0.21
Белгия	42 047	190 566	0.22
Англия	95 533	178 988	0.53
Германия	109 187	146 776	0.74
Япония	380 453	155 946	2.44
САЩ	161 660(1989 г.)	149 468(1988 г.)	1.08
Ю.Корея	40 157(1992 г.)	75 415(1992 г.)	0.53

* Източник: Industrial property statistics. Part I: Patents. Geneva, Publication A, 1993.

3. За да има обаче по-нататък науката силно въздействие върху развитието на икономическата конкурентоспособност, не е достатъчно да е добре финансирана и да се намира в отлично организирани - права и обратна - взаимовръзки с нея. От своя страна самата икономика и по отделни дейности, и като единен макроикономически организъм трябва да е в състояние не само да създава благоприятни условия, но и да изпитва силен "глад" за иновации. Следователно формирането и изпълнението на перспективна държавна научна политика има смисъл единствено ако е неотделим процес от наличието на ефективна като цяло, т.е. **комплексно** конкурентоспособна пазарна икономика. Един такъв, на пръв поглед тривиален извод всъщност има принципно (основополагащо) значение за разкриването и формулирането на по-надеждна стратегическа цел на реформата у нас. (На този въпрос ще се върнем по-нататък).

4. В разгледаните развити страни преобладаващата част от научната дейност, респективно финансирането ѝ, е съсредоточено във фирмите (63% средно за членките на ЕС). Това означава, че в тях функционалното взаимодействие между научните открития и тяхното приложение, от една страна, и икономическата ефективност и конкурентоспособност, от друга, се осъществява предимно на фирмено равнище, без директната - организационно-институционална и финансова, намеса на държавата. Следователно има основание и за научната дейност, подобно на останалите специфични сфери на общественостопанската действителност, да се направи изводът, че неокласическите принципи имат в съответната степен своята практическа жизненост и покритие.

5. И все пак от гледна точка на осигуряването на висока спрямо световните стандарти икономическа ефективност и конкурентоспособност на цялата икономическа система въпросите принципи очевидно нямат всеобхватна или пълна практическа значимост. Над 1/3 от финансовите ресурси, отделяни в ЕС за научна и развойна дейност, се изразходват целенасочено от държавните бюджети. Това без съмнение се разходи предимно за фундаментални изследвания и за финансиране на големи иновационни проекти (например от рода на "Конкорд"), които са или финансово непосилни, или пък пряко неизгодни за частния бизнес. Тези изследвания и проекти са също толкова безусловно необходими както и фирмената научно-иновационна дейност, тъй като от тях в дългосрочен план не по-малко зависи постигането на достатъчна и микро- и макроикономическа конкурентоспособност.

Следователно по отношение на обществената организация и финансиране на научната дейност в развитите страни обхватът на държавната намеса се определя не от предвзети постулати, а преди всичко от обективните потребности и възможности за пълноценно въздействие на цялата научна дейност - фундаментална и приложна, върху икономическата ефективност и социалното благоденствие. В такъв случай ако е допустимо веднага да се хвърли мост към реформената практика в СЦИЕ, засега липсват обективни основания (аргументи) да се препоръчва научната дейност в тези страни да бъде преустройвана изцяло според неокласическите принципи. (На този въпрос също ще се върнем по-нататък.)

6. Макар и на пръв поглед да очертават само отделни аспекти от научно-иновационната дейност в ограничен кръг държави, в действителност разходите за всяко научно работно място в абсолютно измерение, по интензивност на нарастването и като структура между изследваните страни разкриват много важни общовалидни характеристики не само на дейността като такава, но и на нейната роля и тенденции в съвременната общественоекономическа реалност, а оттам и в общото ѝ развитие.

6.1. Най-напред почти взривообразното увеличение само за 2 години с 22% на абсолютните разходи за наука в ЕС несъмнено доказва първостепенното значение, което този фактор вече е придобил в действителността, превръщайки се в приоритет на държавните политики в тези страни за цялостното им развитие.

6.2. Отделяните от 3 до 4 пъти повече брутни разходи на едно работно място за научно-иновационната дейност в най-напредналите страни от ЕС, САЩ и Япония спрямо средното равнище на Съюза означава, че в по-слабо развитите страни-членки на тази организация, като например Гърция, Португалия и Испания се отделя съответно по-малко от средните разходи. Тази впечатляваща разлика характеризира в компаративен план не само научно-иновационната им дейност. Тя всъщност имплицитно и в съкратен, но достатъчно определен вид отразява една **глобална тенденция** в съвременното развитие на световната икономика. Самата тенденция може да бъде формулирана като ускоряващо се развитие на глобалните икономически процеси върху основата на научно-иновационната дейност и на съответно целенасочващите я чрез специфичните си инструменти научна, технологична, данъчна, бюджетна и индустриална политики на държавата.

Няма съмнение, че неколкостранно по-високите научни разходи на най-напредналите държави от ЕС спрямо по-слабо развитите страни-членки могат да бъдат правени само благодарение на съответно по-голямата им финансова мощ. Но те не са спонтанно допуснати или самоцелно разточителство. Тези огромни разлики всъщност са практическо доказателство за решаващата роля, която разходите в съответни относителни организационно-финансови граници могат да играят за постигане на още по-висока ефективност.

От своя страна новопридобитото върху тяхна основа равнище на икономическа ефективност открива възможности за много по-широко и по-нататъшно ускорено развитие на евристичната и утилитарната функции на науката. Или колкото сравнително по-напреднала е една икономика и съответно по-добри са организационно-финансовите ѝ условия за разгръщането и използването на науката, обективно толкова по-ускорено тя може да се развива и в бъдеще. Така в границите на определен институционално-финансов статут, който трябва да бъде перманентно верифициран съобразно динамичните реалности и съблюдаван от държавата, научно-иновационната дейност се превръща в иманентен експоненциално действащ мултипликатор на цялостното общественоекономическо развитие, а оттам - в стратегически фактор № 1 на всяка страна.

Най-общо, обективните ограничения на ефективността на този мултипликатор са долните и горните критични прагове на реалните организационно-финансови възможности, но и потребности на социално-икономическата действителност в дадена страна да съхранява, да развива пълноценно научната сфера и да използва най-добре нейните резултати.

6.3. Страните-членки на ЕС от втория ешелон - Португалия, Испания, Гърция както и всяка друга по-неразвита държава, имат шанс евентуално да достигнат или поне запазят дистанцията спрямо най-напредналите в Съюза, преди всичко ако съумеят да оползотворят максимално ефективно потенциала на научния мултипликатор за своето развитие в рамките на обективните си финансови възможности. Или за целта те са длъжни да организират и финансират научно-иновационната си дейност плътно към горния критически праг на своите възможности, ако искат да успеят. Следователно онова от обществената организация на науката, с което задължително трябва да се съобрази бъдещото развитие на научната сфера в страните от втория ешелон, трасира до голяма степен пътя на реформите в СЦИЕ в областта на науката, оттам на цялата социално-икономическа система. Във връзка с това обаче е задължително специално да се подчертае, че недооценяването (както досега у нас) или дори цялостното практическо елиминиране на значимостта на научния фактор не само обрича на неуспех целия преход. То всъщност е сигурно движение в противоположна на историческото развитие посока.

7. От изложените дотук съображения вече не е трудно да се направи обобщаващият извод, че първостепенната роля в осигуряването на необходимите организационни, институционални и финансови условия за най-ефективно развитие и използване на научно-иновационната дейност, вкл. и на фирмено равнище, принадлежи на държавата. Да се стимулират или

напротив - замразят инвестициите в науката и технологиите както на макроикономическо, така и на фирмено равнище, зависи преди всичко от начина, по който тя е подбрала и приложила във взаимоотношаване единство инструментите на своята данъчна, бюджетна, кредитно-лихвена, индустриална, научна и патентна политика. Естествено тя не би могла да се надява на удовлетворителен успех в избора и осъществяването на своята политика без пряко или косвено да мобилизира, организира и финансира достатъчните за целта специализирани изследвания на икономиката, правото и наукознанието.

III. Кратка оценка на научната политика в България

1. Решаващата роля на науката за развитието на съвременната икономика и общество задължава да се подложи на отделен кратък анализ досегашната научна политика на държавата у нас през изминалия преход. За разлика от някои изменения на политиката ѝ в другите области тук тя продължава да бъде непроменена и до сега. Целта на анализа е да се отговори на въпроса: до каква перспектива (алтернатива) за развитието на страната води тя, тъй като на първо място от нея зависят основните насоки, средствата и в крайна сметка (не)успешното осъществяване на прехода.

1.1. В България през последните години са публикувани много критични материали за състоянието на научната сфера и за държавната научна политика. Всички подчертават съществената роля, която тази сфера (може да) играе за сегашното и особено за бъдещото развитие на страната. На практика обаче почти нищо не се е променило. Достатъчно благоприятстващи законови условия за развитието на научната дейност все още липсват; финансовите средства от държавния бюджет продължиха да спадат в реално изражение; нерегламентираният (и по същество произволно- остатъчен) начин за тяхното определяне се запази; между приоритетите на страната (доколкото въобще ги има) и тези в научната сфера, както и между готовите научни резултати и потребностите на обществената практика възникна дебела стена.

Разбира се, всеобщият срив в икономиката и последвалото го драстично свиване на държавния бюджет са една от безспорните обективни причини за печалното състояние не само в научната сфера. И все пак, ако се съди по мястото, което последната заема отново в края на националната таблица за приоритетите по разпределение на държавния бюджет, диагнозата може да бъде само една: и днес отговорните за нейното провеждане политици и държавни институции продължават да са в плен на една коварна илюзия относно начина на програмирането и осъществяването на целия преход. И досега у тях господства непоклатимото убеждение, че успешното извършване на колосалната, изключително сложна и многомерна задача по радикалното качествено трансформиране на **цялата социално-икономическа система** е възможно благодарение главно на експертната интуиция и импровизация на самостоятелните екипи от съветници към държавните институции. Те вярват, че без институционално изградени на висше държавно равнище стратегия и механизми за широко, непосредствено и ефективно използване на резултатите от съответно целенасочените усилия на цялата научна сфера ще е възможно икономиката ни днес и в перспектива да се наложи в жестоката световна конкурентна борба.

Реален положителен прелом в прехода не може да се очаква, без осъзнаването и даването на адекватен отговор на острата необходимост от радикално преосмисляне на цялата му стратегия, в която на науката неизбежно се пада решаващата роля. Тогава първите основни въпроси, които ще възникнат във връзка с непосредственото очертаване на тази роля, са: към какъв модел на обществото трябва да е ориентиран целият процес на прехода; в какви главни насоки, при какви обективни ограничения и детерминанти, с какви принципни инструменти да се гради държавната научна политика като ключ към успешното му провеждане, а оттам и към цялостното бъдещо развитие на страната?

Моделът на пазарната икономика и общество, очертал досегашната цел на реформите в СЦИЕ, бяха, както е широко известно, принципните ценности на неоконсервативната доктрина. Според нея центърът и съответно генераторът на общественно-икономическия прогрес е преди всичко автономната, самофинансираща се върху основата на частната собственост и труд професионална дейност във всяка обществена сфера, подчиняваща се единствено на закона и фиксираните в него правила на пазарната игра. Естествено върху тази социална аксиология беше изградена и научната политика на държавата у нас. Според убеждението на приложилите я, макар и непълноценно у нас политици, ядрото на политиката им трябва да бъде максималното оттегляне на държавата от научната сфера. Поръчката и реализацията на продукта от нея, финансирането ѝ, въпросите на развитието ѝ трябваше подобно на всички останали сфери постепенно, но настоятелно да се прехвърлят от грижа на държавата в интерес преди всичко на самите автономни научни организации и учени върху основата на прякото им свободно договаряне.

Благодарение именно на предубежденията, наложени от този модел, предишните институционално-функционални връзки между общодържавните и научните задачи бяха изцяло разрушени. На тяхно място не се изградиха нови. Определянето на научните приоритети, а оттам и на основните изследователски насоки, беше изцяло оставено в прерогативите на превърнатата в самоцелен фетиш академична автономия. Доколкото размерите, структурата и основните задачи на такива мощни научни организации като Селскостопанската, Медицинската и дори Българската академия на науките се свързваха единствено с казионния характер на всички организирани от тоталитарната държава дейности, те разбира се, не съответстваха на новия модел. Ето защо беше подхваната решителна кампания за тяхното ликвидиране. Цели сектори от т. нар. отраслово-ведомствена наука, представляващи крайната приложна фаза на иновационно-внедрителския процес, също бяха премахнати. Следователно започналото още от началото на реформите в България драстично оттегляне на държавата от регулирането и развитието (не само) на научната сфера беше наложено не толкова от рязко спадналия ѝ икономически и бюджетен потенциал, а главно от прилагания неоконсервативен модел.

Тъй като в този модел основният акцент се поставя, както се посочи, върху максимално либерализираната автономия, вкл. и по линия на самофинансирането на всяка дейност, у нас не бяха направени каквито и да било сериозни опити за изграждане на пълноценна държавна стратегия и

политика по съответното реорганизиране на научната сфера. На практика такава политика липсваше.

Известно е, че страни като България, които се опитаха да реализират най-плътно и последователно споменатия модел в реформата, днес се отличават и със сравнително най-слаби общоикономически резултати. Сред първите, които с реални професионални аргументи отправиха публично предупреждение за пагубните последици от подобна политика на държавата в областта на науката и образованието, бяха учените-икономисти ст.н.с. д-р. Петър Добрев и н.с. д-р Матю Матев. В монографията си⁴ те доказват върху основата на богат сравнителен статистически материал, че в условията на криза далновидните държавни администрации по света увеличават, вместо да намаляват brutните и бюджетните разходи за наука и образование. Според техните пресмятания, за да оцелее научната сфера у нас, се нуждае поне от 0.6%⁵ от brutния вътрешен продукт (БВП).

Основният извод, който анализът им на световния опит в тази област налага, е, че научно-образователната дейност в съвременното общество е активен фактор не само на културното му развитие. Тя пред всичко е решаващият лост за икономическия му напредък. Ето защо всяка страна, която иска да ускори социално-икономическото си развитие в глобалния исторически процес, набляга съответно по-силно в политиката си върху този лост - на първо място, чрез по-мощно финансиране от държавния бюджет. Обаче отчитайки твърде широкия диапазон на финансовите квоти в развиващите се и развитите индустриални страни - между 0.25% до 3% от БВП, както и силно редуцираните напоследък финансови възможности на България, авторите предлагат като оптимална за бъдещото развитие на страната квотата от 1.2%. По този начин, макар и в неявна форма, по същество те пледират у нас решително да се скъса с доктриналните внушения на неоконсервативния модел за рязко освобождаване на държавата от основната си финансова грижа за развитието на научната и образователната сфери.

Безспорно систематизирането и съпоставянето на статистически данни от много страни в света с нашите реалности е задължителна фаза в разработването на добра държавна политика във всяка област, вкл. научната. И това е несъмнена заслуга на двамата автори. Достатъчни ли са обаче само богатите статистически сравнения за разкриването на действително оптималната финансова квота, която е основен елемент на една перспективна държавна научна политика в конкретните условия и проблеми на България?

Както беше отбелязано, насоките и периметрите на подобна политика зависят главно от идентификацията на стратегическите цели на реформите, които страната си поставя. Ако например целите са интерпретирани, както досега - на мястото на разрушените в революционно кратък срок стари обществено-икономически структури и отношения да се изградят в също такъв срок новите основни "правила на демократичната и пазарна игра", след което максимално освободената индивидуална инициатива във всички сфери да се остави **сама** да формира новите структури и отношения, финансовата грижа на държавата по отношение на научната дейност през следващите 4-5

⁴ Добрев, П., М., Матев. България, Европа, ноосферата. С., 1993.

⁵ Пак там, с. 113.

години може наистина да се ограничи до минимума на нейното оцеляване - 0.6% от БВП според авторите. Едва по-късно, когато страната излезе от кризата, вече може да се въведе оптималната квота от 1.2% като основен финансов компонент на една наистина перспективна държавна научна политика.

И все пак нека за целите на едно кратко аналитично пресмятане приемем условно нереалната хипотеза, че съответните държавни институции у нас незабавно ще осъзнаят необходимостта от решително пренареждане на националните приоритети в полза на науката. В резултат от съответната промяна на научната политика още през 1999 г. в България ще бъдат изразходени 1.2% от БВП за научната сфера, вместо действително заложените 0.19%. При произведен БВП в размер малко над 17 100 000 млн. лв. през 1997 г. (по текущи цени)⁶ и очаквано нарастване с 4% през 1998 г., а през 1999 г. отново с 4%, това прави за 1999 г. 1 600 млн.лв. брутни разходи за наука в страната. При близо 25 000 научни работници през 1997 г.⁷ (която величина според двамата автори съответства на оптималната за страната и която поради това трябва да се запази в следващите години) годишните бюджетни разходи за всяко научно работно място ще са приблизително 6 400 хил. лв. или около 3 800 USD. Ако отново хипотетично допуснем свръхоптимистичната (т.е. пак нереалистичната) прогноза за нарастване през следващите 15-20 години на БВП с по 10% годишно, то при бюджетна квота за наука от 1.2% разходите през 2015 г. на един учен могат в най-добрия случай да достигнат 72 000 дол. Доколкото пък бюджетните разходи за наука са приблизително 1/3 от общите за тази сфера в страната, това означава, че едва след 20 години България би могла да достигне днешните глобални разходи на някои развити страни. Те обаче ако запазят темпа на нарастване на брутните си разходи за наука и развитие от периода 1989-1991г. - 11% средногодишно, ясно е, че ще са се отдалечили вече на недостижима дистанция.

1.2. Що се отнася до състоянието на взаимоотношенията между научна и икономическа сфери в България, те както беше посочено, особено след започването на прехода са твърде далеч от съвременните изисквания. Всъщност и преди, и след началото на реформите панорамният профил на българската наука си остава до голяма степен несъответстващ на финансовите възможности и утилитарните нужди на обществено-икономическата ни практика. В структурно и организационно измерение част от българската наука е формирана съобразно с нуждите на досегашното общество и икономика, които не съответстват на съвременните конкурентоспособни изисквания. Или тя е ориентирана към миналото. Другата част в продължение на десетилетия се е развивала не в строга зависимост от целесъобразните потребности и материални ограничения на една малка страна, каквато е нашата. Тя твърде спонтанно е следвала световните научни тенденции. Като добавка, и функционално-институционалните връзки между научната сфера и обществената практика бяха междувременно разрушени. В такива условия, колкото и щедро да е иначе държавното финансиране на научната дейност, ефектът му за развитието на икономиката и обществото би бил практически малък. Подобно на вода в пясък, финансовите средства биха изтекли без

⁶ Статистически справочник, НСИ, 1998, с. 171.

⁷ Пак там, с. 99.

осезаема възвръщаемост спрямо обществения интерес и съответстващата му държавна целесъобразност и политика. Или в такива условия науката у нас действително няма шанс нито в близък, нито в дългосрочен хоризонт да повлияе решително върху микро- и макроикономическата ефективност както и в частност да подпомогне разкриването на верните перспективни насоки и средства на самия процес на реформи.

При това положение е естествен въпросът: "Какво да се прави"? Изводът като че ли се налага от само себе си - преди всичко съответно да се променят двете споменати условия.

Обаче да се адаптира тепърва структурата на научната сфера към станали вече недееспособни стопански и обществени структури, както и да се възстановяват разрушените функционални връзки с тях, е очевидно безперспективно. Ако обществено-икономическата реформа в България беше замислена и провеждана комплексно, а не както досега - безсистемно и фрагментарно, едното и другото можеше, разбира се, да се осъществи несравнимо по-кратко и успешно. Но при наложилата се ситуация остава, изглежда, само един логичен изход - цялата досегашна държавна научна политика да продължи. В частност това означава, първо, по-нататъшна рестрикция в бюджетното финансиране на науката (и такава действително е заложена в новия републикански бюджет за 1999 г.); второ, тъй като в "цивилизованите страни" (според вестникарското клише) науката се осъществява главно във висшите училища - толериране на университетската наука чрез целево създадени само за нея научни фондове, както и чрез разкриване на възможно повече университети в страната; трето, доколкото по-нататък издръжката на университетите в развитите страни е за сметка най-вече на платеното обучение, а е и в съгласие с неоконсервативното изискване за самофинансиране на всяка дейност - постепенно, но решително въвеждане и у нас на платеното висше образование. (Що се отнася до начина му на осъществяване, той е пак според препоръчания от неоконсервативната парадигма друг пазарен принцип - този на търсенето и предлагането. Според него колкото по-предпочитана е една специалност в обществената конюнктура, толкова по-многоброен е приемът на студенти и съответно по-висока е таксата им за обучение); четвърто, доколкото обществената полза от такива "тоталитарни формирания" (също според вестникарския израз) като БАН и ССА продължава да се поставя под съмнение, те негласно се третират чрез механизма на бюджетното финансиране като научни организации със затихващи функции.

И все пак всяка отговорна за съдбата си нация не може да не си зададе въпроса: до какви обществени резултати води в перспектива подобна държавна научна политика?

Преди всичко сега тя очевидно не решава, нито дори поставя кръга от проблеми за структурното /не/съответствие между научната сфера и обществено-стопанската практика, както и за изграждането след това на ефективни институционално-функционални връзки и механизми на органичното им взаимодействие с оглед повишаването на българската икономическа конкурентоспособност. Тя също така не е създала и досега всички благоприятни законови и институционални условия, които да подпомагат това взаимодействие поне на фирмено равнище. Следователно

въпросната политика не открива в обозримо бъдеще реална възможност за превръщането на научната дейност в решаващ фактор за икономическата ни конкурентоспособност. Осъществяването на тази възможност очевидно е оставена за далечното историческо бъдеще, когато: а/ вече ще има финансово възмогнали се (главно благодарение на досегашното стихийно-спекулативно преразпределение на националния капитал) стопански фирми, които могат да се развият по-нататък единствено върху основата на ноу-хау; б/ по случайност ще са налице съответните им по профил и оцелели - главно за сметка на платеното обучение и на тук-там устойчиви дългогодишни професионални традиции - научни дейности в университетите; в/ държавата, най-малкото под натиск на напълно развитите практически потребности "отдолу", ще разработи **всички** необходими закони и организационно-институционални условия, благоприятстващи ефективната взаимовръзка между научна сфера и стопанска практика. Или директно изразено, обвързаната с досегашната философия и начин на осъществяване на цялата ни реформа държавна научна политика засега води към пазарна, но не и към конкурентоспособна икономика. Нужно е специално да се подчертае, че осъзнато или не, желано или не, тя на практика означава всъщност полагане началото на исторически бавния самоevolюционен (нерегулиран и нецеленасочен) път за формиране и развитие на пазарните отношения. Само че този път беше естествен, преобладаващ и перспективен до към края на миналия век. В условията на съвременната свръхдинамична и високотехнологична световна икономика такъв път практически е безнадежден. Днес той само би разширявал, вместо да стеснява, ножицата между степента и темповете на икономическото развитие в напредналите индустриални страни и тези в нашата. При тотално високата технологизация на общественно-икономическите процеси в развитите държави и при ускоряващата се либерализация и глобализация на международните икономически отношения този път обрича неконкурентоспособните български фирми и икономика на финансово поглъщане и подчиняване на чуждия капитал. В тези условия фирми без достатъчно добре изградени научноизследователски и развойни бази, както и икономика без високоразвита благодарение главно на финансовата грижа на държавата научно-образователна сфера не могат да издържат на конкуренцията.

Стопанската реалност, към която всъщност ни тласка досегашната научна и **цялата реформена политика на държавата**, съответства на едно отдавна изминато историческо стъпало от развитието на пазарните отношения. При него иновационната дейност все още не се е наложила като пряк и решаващ фактор за икономическата конкурентоспособност. Също както напоследък у нас, при това стъпало още не са се развили добре организирани ефективни функционално-институционални права и обратна връзки между фундаменталните научни изследвания, респ. резултати и непосредствената технико-приложна внедрителска дейност. Самите стопански сфери все още не изпитват настоятелна необходимост от масирана научно-приложна дейност. По тази причина както в онова време, когато относителният брой на учените и изобретателите е практически малък, така и сега държавата ни, вместо да съдейства за тяхното увеличаване (само че точно колко, в какви перспективни насоки, по какъв обективен критерий?), с

финансовата си политика налага чувствителното им редуциране и професионално деградиране.

От онова време до стандартите на съвременната конкурентоспособна икономика обаче ни дели цяла епоха. А тъкмо тези стандарти очертават действителната историческа дистанция, която трябва да се преодолее с обществено-икономическите реформи. Ако наистина сме обладани от амбицията да създадем комплексно конкурентоспособна пазарна икономика, главно тези стандарти трябва да формират обективната стратегическа цел на прехода. Тя от своя страна съответно детерминира историко-технологичното му времетраене, етапите и тактическите средства за неговото провеждане.

IV. Относно стратегическата цел и основните задачи на прехода

1. И така, **преди всичко** общовалидните основни стандарти на конкурентоспособната пазарна икономика би трябвало да формират ядрото на модела и да определят стратегическата цел на прехода в СЦИЕ. Нека се опитаме накратко да ги маркираме.

1. 1. Както е известно, непосредствените измерители на макроикономическата конкурентоспособност са главно равнищата на цените, качеството на предлаганата продукция и надеждният сервиз на фирмите. А три са основните фактори, които непосредствено правят конкурентно равнището на цената: евтини източници на суровини и енергия, евтин (относително по-ниско платен) жив труд и сравнително по-нисък дял на участващия в продукта капитал. Цялата история на развитие на пазарната икономика в индустриалните страни е процес и на: а/ вече изчерпващ се потенциал на първите два фактора; б/ неизчерпаемост на третия; в/ безпределност в развитието на качеството. Самата неизчерпаемост се дължи единствено на все по-масираното развитие и непосредственото използване на научните постижения.

1. 2. Днес по-конкурентоспособна е онази фирма, която в сравнение с останалите притежава по-съвършена, по-комплексна и по-ефективна благодарение именно на широкото научно внедряване материално-техническа и информационно-управленска база, която по-пълноценно прилага върховите производствени, организационно-управленските и информационните технологии и поради това трасира утрешния път на останалите. Същевременно, както е известно, по-съвършените и по-ефективните мощности в дадена стопанска област представляват и по-плодотворно поле за още по-нови, по-чести и по-радикални в качествено измерение иновации. Това се дължи на по-високата им организационно-технологична готовност и същевременно потребност да прилагат последните научни постижения. В по-развитата и по-силно конкурентоспособна стопанска дейност иновационният процес е не само по-всеобхватен, но и по-интензивен във времето, по-непрекъснат: докато приключва изпитанието и внедряването в серийно производство на нов модел продукция, отдавна вече е започнала работата по идейния проект за още по-новия.

Естествено очертаните процеси предизвикват ускоряващо нарастване не само на собствената конкурентоспособност и икономическа динамика. Впоследствие по индуктивен път те водят и до съответна качествена промяна

на всички функционално взаимосвързани с нея специфични стопански дейности по линия на географската им регионализация, междупроизводствена диференциация и коопериране (интеграция). Всяка по-значима качествено-количествена промяна в дадена дейност предизвиква настояща потребност от съответни качествени и количествени изменения в останалите. За да се въведе например иновацията в серийно производство, е нужно адекватно да са изменени, своевременно подготвени и на място доставени необходимите по вид и качество суровинно-енергийни, демографско-трудови и научно-технически ресурси.

1. 3. Днес всяка по-крупна стопанска фирма вече влиза според специфичния си характер в кооперирани взаимоотношения със стотици и дори хиляди свои партньори. Колкото по-високотехнологични, ефективни и динамични са дейностите на всеки от тези партньори, толкова по-сложни и преплетени са кооперираните връзки между тях; по-глобализиран става и иновационният процес по силата на индуктивното си влияние. В резултат както отделните частни дейности, така и икономиката придобива съответно по-висока вътрешна интегрираност, ефективност и динамика независимо от степента ѝ на търговска отвореност. Всичко това пък предявява съответно по-строги изисквания към своевременното и точно изпълнение на междупроизводствените (кооперираните) и други взаимовръзки като съществен фактор и на микро-, и на макроикономическата конкурентоспособност. Адекватното протичане по време и в необходимата качествено-количествена характеристика на тези взаимовръзки вече е не само косвено благоприятстващ, но и непосредствен фактор на ефективността и конкурентоспособността на отделните стопански дейности (фирми), както и на всички като взаимосвързан комплекс. Днес по-високо развита като цяло е онази икономика, в която междупроизводствените процеси и връзки по-плътно се приближават до пълна синхронност с динамиката на процесите в непосредствената производствена сфера.

1. 4. Нещо повече, световният стопански опит, особено през XX век показва, че в основата на успеха на всяка от страните, опитала се да догони или изпревари другите в развитието си, лежи, на първо място, строго целенасоченото и форсирано разгръщане на цялата научна и образователна дейност чрез активната държавна научно-образователна, индустриална и структурна политика. Това важи за Германия след Втората световна война; отнася се и до всички тихоокеански "дракони", сред които специално е нужно да се открият Япония и Южна Корея; това, макар и на пръв поглед странно, е валидно за космическата и военната области на бившия Съветски съюз. Фактът, че предимно в икономически най-проспериралите или бързо проспериращи днес страни се наблюдава относително най-висок дял на правителствените разходи за наука спрямо глобалната сума, заделена от частния сектор и от всички други фондации и организации, е едно от свидетелствата за високо активна държавна научна политика. Според Статистическия годишник на ЮНЕСКО този дял в САЩ през 1988 г. е 45.9%, във Федерална република Германия през 1989 г. е 63.3%, във Франция през 1991 г. е 42.5%, в Южна Корея през 1992 г. е 82.4%.⁸

⁸ Statistical Yearbook, UNESCO, 1994, Table 5.9.

Благодарение тъкмо на подобна целенасочена държавна политика японската икономика беше радикално реструктурирана и изцяло модернизирана след Втората световна война. В резултат днес тя се отличава с изключително висока вътрешна интегрираност, балансираност и съвкупна конкурентоспособност. Създадената в нея само за 3-4 десетилетия модерна макроикономическа инфраструктура и в т. ч. комуникации вече притежава такава функционална надеждност, ефикасност и безотказност, че позволява на значителна част от фирмените производствени запаси да бъдат сведени само до няколко (2-3) производствено-технологични часа. Логично е да се очаква, че технологичният минимум на производствените запаси по-нататък ще спадне дори под тази граница. Следователно т. нар. кооперирани доставки "точно навреме" (Just in time) тук вече са реален факт. Те са свидетелство за постигането на практическа непрекъсваемост в осъществяването на междупроизводствените връзки спрямо динамиката в непосредствените производствени процеси.

Следователно все по-решаваща роля за постигането на необходимата конкурентоспособност на микро- и макроравнище вече заема организационно-техническото състояние и надеждност на макростопанската инфраструктура и отношения. Това са транспортната мрежа, съобщително-информационните връзки, стоковият, трудовият и капиталовият пазари, банково-кредитната система, правно-икономическата база и институции. В развитите страни всяка от тези специфични сфери е вече така добре изградена (поотделно и взаимно), че активно съдейства за своевременното и ефикасно протичане на процесите в (и между) непосредствените стопански дейности. Иначе от мощен конкретен елемент на системата тя се превръща в кумулативно нарастващ депресивен, антиконкурентен фактор. Ето защо днес всяка развита икономика задължително разполага с достатъчно надеждна функционална система от макростопански отношения и инфраструктура.

В ретроспективен план постигането на такава надеждност в повечето индустриални страни се е извършвало предимно по естествен исторически път под натиска на вътрешното еволюционно саморазвитие на пазарната система. Но силно нарасналата през последния половин век взаимна интегрираност, сложност и динамика на стопанските процеси в нея направи този път относително второстепенен, бавен и практически невъзможен. Затова все по-осезаема роля за усъвършенстването на макростопанската инфраструктура и отношения придоби активната роля на държавата с помощта на съответните направления на науката и на първо място, на макроикономическите дисциплини. Следователно с пълното вече глобализиране на иновационния процес в мащаба на цялата икономика и на мощното развитие на естествената му основа - фундаменталните изследвания във всички области, науката днес действително се е превърнала в стратегически конкурентен фактор № 1 на развитите страни. Ето защо наред с чувствително нарасналите през последните години производствени разходи за финансиране на иновационната дейност и за фундаментални изследвания във фирмите относителната величина на средствата за наука в БВП на тези страни непрекъснато нараства. И това е при условие, че научната им сфера вече разполага с най-добра технико-информационна база, която в България тепърва предстои да се изгражда. Затова и държавната им политика в

областта на науката и образованието е задължително сред най-приоритетните.

2. Единственият шанс на всяка повече или по-малко исторически изостанала икономика и общество да се нареди някога сред напредналите е да избере и изпълни успешно адекватна за нейните условия **ускорено-догонваща стратегия**. Без съмнение много важен дял от нея се пада на създаването от държавата на "правилата на играта", осигуряващи равен старт и безупречни конкурентни условия за пълноценно реализиране на освободената индивидуална и корпоративна инициатива, съответно за хармонизиране (освобождаване от деструктивни противоречия) на интересите на всички граждани в посоката към общата цел и благосъстояние. И все пак само това далеч не е достатъчно. Досегашната история не познава прецедент на успешно осъществена форсиращо-догонваща стратегия от народ, чието държавно регулиране на икономиката се е ограничило главно до тази основна задача. Опитът на Германия и Япония, както и на бързоиндустриализиращите се днес страни от тихоокеанския регион показва, че отбелязаната функция наистина е много важна. Също толкова важна роля за постигането на целта обаче има ускореното проектиране и практическото формиране с всички възможни (косвени и преки) средства на държавата на възловите стратегически параметри на макроикономическата структура, на макроинфраструктурата, на съответните основни качествено-структурни насоки за своевременно развитие на човешкия капитал, а напоследък и за достигане на равновесното състояние на околната среда. Естествено за целта е нужно предварително да са разкрити чрез организираните усилия на цялата научна сфера най-добрите стратегически алтернативи пред страната в условията на променящия се свят. Тъкмо създаването на подобни комплексни условия на макро- и микроравнище породиха възможността германската икономика скоро след войната да умножава 20 пъти всеки вложен в нея долар от плана Маршал. Но за да се мобилизира и организирано насочи в дългосрочното, трудно и последователно решаване на една такава огромна историческа задача целият гражданско-творчески потенциал на обществото, преди всичко е нужна единна и комплексна национална програма за стратегическото развитие на страната, съобразно с нейните специфични особености и реалните ѝ възможности за пробив в динамичния световен пазар.

Разбира се, националната програма може да се разработва и осъществява успешно единствено благодарение на системоорганизиращите функции на държавата за целенасочено формиране и регулиране на съвкупните процеси. Адресирано към съвременните проблеми на прехода в България и на подготовката ѝ за пълноправно членство ЕС, изготвянето и изпълнението на такава програма означава всъщност радикално нов (спрямо досегашния), комплексен подход към нея. Единствено върху основата на такъв подход действително е възможно за относително по-кратък период да се създаде необходимата конкурентоспособност и в микро-, и в макроикономически мащаб. Примерът на Южна Корея илюстрира подобна възможност. Само чрез него всяка отделна, специфична и успешна стъпка в прехода би могла да води до по-висока конкурентоспособност не само на частно, а едновременно и на макросистемно равнище. Така както съвременното градоустройство е

невъзможно без добър градоустройствен план, в който предварително е очертано функционалното място и перспективи за развитие в общия градски организъм на отделния инфраструктурен обект, обществена сграда или жилищен дом, така и съвременното силно интегрирано и динамично развитие на икономиката е невъзможно благодарение само на автосепаративното развитие на отделните ѝ функционални части.

Естествено комплексният перспективен подход към прехода не означава всички задачи на качествената трансформация да се извършват **едновременно**. Това е невъзможно и от операционно-технологична, и от финансово-ресурсна гледна точка. Подобен подход само изисква те да се проектират и разположат във времето според онази вътрешна причинна взаимнообвързаност, функционално място и последователност, които обективно (ще) заемат във формирането, функционирането и развитието на бъдещия единен обществено-икономически организъм. В подобен контекст всяка текуща конкретна стъпка по трансформацията задължително представлява реализация, от една страна, на поредния приоритет, чийто "падеж" е настъпил в общата програма на прехода; а от друга - нейният обхват и скорост на протичане се обуславя от финансовите ресурси, с които обществото разполага в момента на трансформацията. Следователно реално осъществяваната към всеки момент текуща промяна представлява не поредната самостоятелно провеждана задача във всяка специфична сфера, както досега, а последователната логико-технологична стъпка в общия единен процес.

От тази гледна точка подготовката на България за пълноправно членство в ЕС, която очевидно би била неразделна част от изпълнението на националната стратегическа програма на прехода, не може да се ограничи само до удовлетворителния отговор на предявените ни от ЕС в Бялата книга и Въпросника изисквания. Тя неизбежно трябва да обхване много по-широк комплекс от мерки, насочени както към възстановително-оздравителни, така и към съответни радикални качествени промени. Възстановително-оздравителни, защото в контекста на националната дългосрочна програма първата неотложна задача е да се открият и ликвидират действително безнадеждните, а същевременно оздравят производствените дейности, които и в перспектива, и особено в текущ практически план могат скоро да станат реалния източник за самоиздръжката на обществото и на прехода. Пак във връзка с това е необходимо час по-скоро да се спре огромното паразитно-спекулативно преразпределение и разграбване на общото богатство, нужно за успеха на прехода. Ако използваме една често употребявана метафора, отдавна е време България да престане да вика неволята и сама да се заеме с поправките и разходите по колата си. А върху основата на осигурената си самоиздръжка и без повече опасно да прехвърля голямата финансова тежест на прехода върху бъдните поколения, с разполагаемите оскъдни ресурси тя трябва в последователно разположени приоритети да пристъпи към съответните радикални качествени преобразувания. Така, подобно на влаков кран-строител, който по вече изградения релсов път доставя и монтира релсите за следващата отсечка на предварително проектирания железен път, стъпка по стъпка ще се изгражда именно нужният във всеки исторически момент функционално-структурен (конкурентен) елемент на общата пазарна

система. Такава поредна стъпка може да е качествена трансформация или новото изграждане на инфраструктурен обект, на законово-нормативна база или на непосредствена производствена дейност, независимо чия собственост са капиталите - частна, корпоративна, публична. Същественото е, че редом до съответната частна инициатива задължително се впряга активната системообразуваща и регулираща роля на държавата, която организира, насочва и финансово подпомага отделните усилия в общия, подчинен на единната стратегическа цел процес.

От само себе си се разбира, че по своя характер изготвянето и реализацията на националната стратегическа програма не е еднократен акт, а процес. Тя трябва да бъде отворен документ, който непрекъснато се изменя и верифицира съобразно новите качествени параметри на световния дългосрочен хоризонт.

3. Ако се приеме, че пътят към конкурентоспособна пазарна икономика задължително преминава през постепенното, но настоятелно и активно изграждане на очертаните най-важни и общовалидни за всички високоразвити страни характеристики на пазарната икономика, то първостепенно място и роля сред тях има науката. Следователно, ако генералната задача на реформата у нас е създаването именно на такава, а не например на сателитно-периферна по отношение на индустриалните страни икономика, постигането на споменатите характеристики трябва непременно да се заложи и формулира като основно ядро на стратегическите цели на общия процес на реформите. Щом високата конкурентоспособност на развитите икономики днес се дължи именно на тоталното и интензивно използване на всички възможности на науката, то успехът на цялата реформа у нас по целенасоченото изграждане на необходимите конкурентоспособни характеристики (един винаги уникален поради специфичните условия във всяка страна творчески и труден процес) в още по-голяма степен зависи от съответната роля на науката. Следователно всичко това изисква радикална и решителна промяна както на досегашната научна политика на държавата, така и въобще на цялата общественно-икономическа реформа. Те повече не могат да се провеждат без достатъчно изяснена историческа перспектива и цели, без адекватна стратегическа програма, без вътрешна логика и поетапност на реформения процес, "на парче" и затова досега без чувствителни резултати.

Още от началото на реформата беше очевидно, че научната сфера (както и всички останали) трябва съществено да се реструктурира и реорганизира съобразно с изискванията на новите общественно-икономически реалности, които се стремим да изградим. Само че начинът, по който това беше направено досега - без да се разкрият, на първо място, основните черти на тези реалности като модел и цел, без съответното открояване и ранжиране на националните приоритети, не би позволил и в бъдеще да се постигнат обнадеждаващи резултати.

Разбира се, залагането като стратегическа цел на реформата да се изградят основните характеристики на една достатъчно конкурентоспособна пазарна система е в действителност гигантска историческа задача, която не може да се осъществи чрез традиционните досега подходи и усилия. На първо място, естеството ѝ налага пълно мобилизиране и реално използване

на целия градивно-творчески потенциал на нацията. Следователно тя преди всичко изисква от всяка политическа сила, поела държавното управление, да провежда успешна политика на национален консенсус, реализирайки предварително формулираната стратегическа цел на реформата върху основата на балансирано отчитане на интересите на всички слоеве на активното население.

4. Вече беше подчертано, че решаващата роля на науката в реформения процес и в цялостното икономическо развитие може по принцип да се осъществи само при добре организирани институционално-функционални връзки с перспективни обществено-стопански дейности. Следователно структурното ѝ преустройство, изграждането на самите взаимовръзки и въвеждането на адекватно финансиране трябва да се прави в тясно единство и логическа последователност със структурното и качествено преустройство на цялата икономика. Но разбира се, не е възможно и реално да се реформира едновременно и масирано цялата обществено-икономическа система. Освен изключителната мащабност и непосилност в оперативно-изпълнителски план на подобна задача, нерешим проблем би си останало осигуряването на астрономическата сума от капиталови средства, нужна за нейното финансиране. Следователно наистина се налага необходимостта от комплексно програмиране и в единна логико-технологична последователност провеждане на целия реформен процес, който трябва да започне с основните области, каузално определящи впоследствие по съответен ред останалите.

Това са преди всичко онези сектори и дейности, които и в динамичния контекст на световната икономика, и от гледна точка на най-благоприятните природо-стопански дадености на страната биха били действително перспективни и конкурентоспособни. Естествено, за да се открийт вярно тези дадености като обект на реформената стратегия, е нужно наличието на добре организирани по профил, размер, структура и ефективност научни звена от рода на безоснователно закрития преди няколко години Институт за международни икономически отношения. Тъкмо тези сектори и дейности наред с вече добилите по собствен път достатъчна конкурентоспособност фирми трябва да формират гръбнака на бъдещата ни икономика. Чрез комплексната си политика е нужно държавата да ги превърне в пилотни проекти за цялостното ѝ конкурентоспособно развитие, които ще са стожерите на структурната реформа, основата и ориентирите за ранжирането на нейните приоритети. Те ще покажат кои досегашни предприятия действително имат и кои нямат бъдеще; кои трябва да бъдат развивани като публична собственост и кои след задължително саниране ще бъдат включени в списъка за приватизация; кои трябва да бъдат стимулирани от държавата с всички нейни косвени и преки лостове (например преференциална кредитна политика, преки държавни поръчки и инвестиции) и кои ще формират паралелен, поименен, разписан по срокове списък за ликвидиране.

5. Едновременно с началото на този процес е нужно без изоставане да се разработва, програмира и изгражда необходимата за конкурентоспособната пазарна система макросреда - ефективен транспорт и комуникации, основните сегменти на пазарната инфраструктура, комплексна законова база на пазарните отношения. Така не само ще се осигурят задължителните за успешно развитие на стопанската дейност съвременни макроикономически

условия на реформиращите се производства, но и ще се откриват благоприятни възможности за привличане на чужди инвестиции и външно ноу-хау.

6. Освен това непосредствено след открояването и програмното ранжиране на предстоящите за реформиране перспективни производства вече може да се пристъпи и към адекватно преустройство на онези клонове от научната сфера, които пряко ще обслужват този процес. Но отново трябва да се подчертае, че всяка от промените в двете сфери не може повече да се извършва по досегашния подход - автономно и независимо една от друга. При този подход качествените промени и вложенията в тях инвестиции си остават до голяма степен ялови процеси от гледна точка на преследваната дългосрочна микро- и макроикономическа конкурентоспособност.

6.1. Освен реформирането на съответните научни организации за фундаментални изследвания - приоритети, тематични направления, структурни звена, квалификационен състав, институционално-функционални взаимоотношения с производствената сфера, начин на финансиране, информационно-техническа и научна инфраструктура, е нужно с активното съдействие на държавата да се изградят и липсващите опосредстващи звена в приложно-развойната област. Вярно е, че това по принцип трябва да е основна грижа преди всичко на самите стопански фирми. Но също тъй е вярно, че без партньорската активна роля на държавата със съответно насочващите ѝ програми, специализирани финансово-кредитни институции, облекчения и добре уредена законова база реформирането им би се проточило в прекалено дълъг период. В зависимост от конкретните условия специфичните организационни форми на държавната намеса могат да бъдат различни: браншови научно-технически съвети за конкурсна оценка и филтър на проекти, държавни технологични програми и фондове, специални търговски банки за кредитиране на рискови проекти, иновационни "инкубатори", рискови капиталови дружества, вкл. и с държавно участие за намаляване, но и за оползотворяване на риска, научно-консултантски, хай-тек-фирми и др.

6.2. Наличният реален научен потенциал в останалите, ненамерили сега и в обозримо бъдеще пряко приложение клонове на науката, трябва да бъде съответно реформиран, а не ликвидирани, каквито енергични стъпки бяха предприети преди няколко години. Известно е, че за създаване на ново на реален научен потенциал в дадена област както в персонален, така и в общественно-организационен план, т.е. като ефективна професионално-творческа среда и климат, със съответна вътрешна комплексност и традиции, критериен стандарт, организационни форми, инфраструктура - в най-добрия случай се изисква смяната на няколко поколения. Както изтъква покойният физик-нобелист Пьотр Капица,⁹ действителните учени-творци (за разлика от широко разпространените им двойници-репродуктори) обективно са твърде ограничен "ресурс" на една нация. Ако не се родят, те не могат да бъдат създадени и в най-благоприятната професионална среда. Те са драгоценен капитал, от който в най-голяма степен зависи и културно-духовното, и икономическото развитие на нацията, стига, разбира се, тя да им създаде необходимите специфични обществени условия за работа. Ето защо

⁹ Капица, П. Л. Эксперимент. Теория. Практика. С., Наука и искусство, 1977, с. 77.

ликвидирането на каквато и да е частица от него е непростим разрушителен акт срещу бъдещето ѝ.

6.3. И все пак всяка малка страна като нашата не е в състояние да издържа без достатъчна икономическа възвръщаемост целия създаден досега спектър от научен потенциал в различните клонове на науката. Освен това през изминалите няколко десетилетия научната сфера у нас беше развивана до голяма степен екстензивно. Това не можеше да не повлияе върху качеството на кадровия ѝ състав. Ето защо днес във ВУЗ и в научните институти е публична тайна, че наред с учени от висока класа преживяват немалък брой хора, за които науката не е призвание, а прозаично средство за препитание. Трудовете на значителна част от тях са имали повече принос за развитието на служебната им кариера, отколкото на науката и страната. Издръжката им вече е неоправдано бреме за скромните бюджетни възможности на държавата. Следователно в по-близък хоризонт реформата в научната сфера трябва да осигури съответни нормативни и институционални условия за освобождаване по естествен път на тази категория "учени" и същевременно за най-грижливо опазване на действителния научен потенциал. Доколкото за реалния учен всяка нова тема е кръг от нерешени проблеми, с които той обикновено се справя успешно, то той би бил в състояние да посрещне без особени затруднения и предизвикателствата на проблемите в близки научни сфери. Или за онези от тях, чието досегашно поле на изследване е наложително да се закрие, трябва да се осигурят възможности за безболезнено пренасочване в сродни и перспективни научни полета. Но грижата и инициативата за определянето на перспективните за страната научни направления, както и за съответното целенасочено реорганизиране на националния научен фронт с целия му човешки потенциал, в най-малка степен е оправдано да се остави както досега - предимно в прерогативите на криворазбраната научна автономия. По една упорита традиция у нас тя не само е лишена отново от необходимата ѝ информация за състоянието и проблемите на цялата страна. Обаче и по принцип крайните ѝ, вземани чрез "демократично" гласуване решения обективно не могат да разкрият перспективните направления за развитието на цялата икономика, наука и култура.

6. 4. Доколкото всички тези направления са органично взаимосвързани, тяхното вярно определяне всъщност е по силите само на един **национален мозъчен тръст** (агенция, съвет, форум) с обществено-държавен статут. Неговото създаване беше отдавна наложително - още преди започването на реформата. Формиран като комплексен орган от най-авторитетните и с най-мощно мислене учени във всеки бранш, както и от отговорните за националната и научната стратегия лица от екипите на правителството, президентството и парламента, този орган би трябвало да решава предимно следните основни задачи: а/ да разкрива и формулира дългосрочните национални цели, респ. главните насоки за преустройството и развитието на обществото, в т.ч. и на науката; б/ да очертава, програмира и в регламентирано взаимодействие със съответните държавни институции да осигурява необходимата единност, комплексност и логико-технологическа последователност на всички реформени процеси в стратегическо и тактическо, в макро- и микрофункционално измерение; в/ по отношение на

научната сфера методически да осигурява и контролира организацията, институционализирането и осъществяването на пряката и обратната трансформационна връзка между националните приоритети и тези в науката, от една страна, и финансирането, оценката и имплантацията на по-крупните научни резултати в обществената практика (в широкия ѝ смисъл), от друга. Този орган е целесъобразно да има не само индикативно-консултативни функции като например японската държавна Агенция по икономическо планиране. Предвид малкия мащаб на страната ни, той трябва да разполага с реални възможности да влияе съществено върху процесите на коригиране на основните насоки и ограничителни параметри на цялата реформа, в т. ч. и научна политика. С оглед по-успешното осъществяване на тези задачи е целесъобразно да се регламентира задължителната кореспонденция между тях и политиката на основните фондации за наука и технологично развитие в страната. Последните би трябвало да имат независим административен статут.

Въпросният главен орган обаче не е достатъчен. Наложително е също формирането на обществено-държавни подоргани с по-тясно специализирани функции по изследванията и развитието в основните стопанско-отраслови дейности на страната - индустрията, аграрния сектор, енергетиката, макрокомуникациите, малко по-късно и в информатиката. Създаденият през лятото на 1995 г. Национален съвет по технологично развитие е всъщност от този по-ограничен тип и ранг. Или той е само частичен отговор на по-комплексната обективна потребност.

7. Що се отнася до проблема за финансирането на самата научна сфера, решаването му, както беше посочено, е производна функция от националния алтернативен избор на стратегическите цели и генералния път за провеждането на прехода. Ако най-общо задачата се схваща както досега - спонтанно и самоцелно естествено-историческо формиране на капиталистически отношения, провежданата от началото на реформите научна политика може наистина да не се променя. В такъв случай политиката на бюджетно финансиране на научните изследвания може да продължи досегашната тенденция до практическото им ликвидиране; заплащането на научния труд от значително под средното равнище за страната може да бъде сведено до социалния минимум. Ако обаче перспективността в мисленето на управляващия ни политически елит все пак надделее, т.е. най-после се осъзнае обективната безалтернативност на форсиращо-догонващата историческа стратегия, в която на науката принадлежи решаващата роля, то и начинът ѝ на финансиране трябва радикално да се промени. От формално логическа гледна точка щом стратегическата цел на реформата е да се догонят икономическите параметри на развитите индустриални страни, финансовите средства за всяко полезно спрямо стратегическата цел научно работно място би трябвало всъщност да са поне на тяхното равнище. Но това, разбира се, е нереалистично. В условията на сегашната свръхограниченост на финансовите възможности, а и в продължение на още много години този проблем очевидно не би трябвало да се решава като отговор на въпроса "колко" (в сравнение с догонваните страни). При общия недоимък той трябва да отговаря на въпроса: при каква ранжировка на националните финансово-разпределителни приоритети. Разбира се, задължително е да бъде осигурена по институционално-организационен път

висока ефективност (възвръщаемост) на изразходваните средства. Както всеки друг проблем на сложната обществена действителност, самото ранжиране изисква от своя страна обстоен анализ и комплексна оценка за страната. И все пак в контекста на изложените дотук съображения приоритетът за науката не може да е далеч зад приоритет № 1 - осигуряването на относително достатъчни средства за военно-политическата сигурност на страната. Като глобална сума, която ще се увеличава и от нарасналите по-нататък възможности на фирмите за собствени изследвания, частта от бюджета на страната за научната сфера би трябвало по принцип да се определя в границите на практическото понятие "относително поносим максимум". Компенсирането на силно недостигащите и при такава постановка на задачата средства в сравнение с науката в развитите страни трябва да се търси преди всичко по линия на постигането на още по-строга селективност, приоритетно финансова целенасоченост и максимално възможна ефективност на държавното регулиране на научната дейност. За малка страна като нашата това е задължително.

ЗА НАУЧНАТА ПОЛИТИКА И СТРАТЕГИЧЕСКАТА ЦЕЛ НА ПРЕХОДА

Илия Балабанов
(Резюме)

Реформите в България водят до пазарна, но не и конкурентоспособна пазарна икономика. В тях липсва целенасочена научно-технологична политика, развиваща конкурентоспособността.

Нужна е национална стратегическа програма за целенасочено, комплексно и исторически форсирано изграждане на основните качествени характеристики на конкурентоспособната икономика в развитите страни. Това изисква радикално нов, комплексен и перспективен подход в провеждането на цялата обществено-икономическа реформа. Неразделна част от нея е активната научна политика, осъществяваща адекватни промени в сферата на изследванията и технологиите.

FOR GOVERNMENT POLICY ON SCIENCE AND THE STRATEGIC GOAL OF THE REFORM

Iliya Balabanov
(Summary)

Reforms in Bulgaria lead to a market but not a competitive market economy. There is no an aimed science and technology policy in them, which to develop the competitive power.

It is necessary to be created a national strategic program which to be directed to complex and historically fast setting up the basic qualitative characteristics of competitive economy in the developed countries. This requires a radically new, complex and perspective approach to the carrying of the whole social and economic reforms.

An integral part of these reforms is the active scientific policy, making appropriate changes in science and technologies.